

Miten yliopistoista tulee tehokkaampia ja itsenäisempiä?

Mikko Puhakka & Matti Viren

**Yliopistoissa ollaan siirtymässä uuteen palkkausjärjestelmään joulukuun alussa 2005. Järjestelmään siirtymisen valmistelu on aloitettu, joten taas kerran saadaan konkreettista tuntu-
maa siihen, miten valtionhallinto, ja erityisesti opetusministeriö ja sen hallinnonala, toimivat. Ei liene suurempaa erimielisyyttä siitä, etteikö palkkausjärjestelmää pitäisi uudistaa, mutta lopputulos tuntuu jäävän kauas kaikista tavoitteista.**

Suuri kalabaliikki asiasta on joka tapauksessa syntynyt niin, että kaikki muut yliopistoasiat tuntuvat unohtuvan. Siksikö, että uudistus on huonosti valmisteltu, tai että siihen sisältyy joi-
tain rakenteellisia heikkouksia ja virheitä? Ehkä niinkin, mutta tuntuu siltä, että perimmäinen syy on yliopistojen asemassa ja hallintojärjestel-
mässä.

Valtaa on muttei vastuuta

Se, mikä yliopistoista puuttuu, on selkeä tulosvastuu ja siihen liittyvä johtamisjärjestelmä. Nyt järjestelmä – konkreettisesti tiedekunta-
neuvostot ja yliopistojen hallitukset – muistut-
tavat enemmänkin ”punakaartia”, jossa kaikilla on valtaa, mutta kenelläkään ei ole konkreettista vastuuta. Kovin vähän vastuuta on myös laitosten esimiehillä ja dekaaneilla, jotka yleensä vaihtuvat jonkinlaisen rotaatioperiaatteen mukaan. Yleensä vain opiskelijat ja tutkimusta vi-
roksuvat puhekoneet hakeutuvat neuvostoihin eikä laitosten esimiehen ja dekaanin tehtäviin ole yleensä suurempaa tunkua. Tehtävinä niitä ei voi verrata linjaorganisaatioiden esimiesteh-
täviin. Ja kuitenkin järjestelmän pitäisi jotenkin kontrolloida työntekoa ja palkkausta yliopistola-
la. Käytännössä kollegojen pitäisi päättää toisen-
tensa työpanoksesta (koskien erityisesti opetus-
ta) ja palkoista.

Opetusministeriön vastaus tähän sekamelskaan on aina vain uusien toimikuntien ja byrokraattien virkojen perustaminen huolehtimaan opetuksesta, tutkimuksesta, laadusta, kansainvälisestä yhteistyöstä, palkkausuudistuksesta ja muusta. Ministeriön kulloinkin tarjoaman porkkanan perässä juostaan keskustelematta suuremmin siitä, onko koko järjestelmä ylipäättään järkevä. Vaikka ministeriö ehdottaisi mitä vaan – vaikka vuoden jakamista seitsemään ja puoleen lukukauteen – löytyy sille aina puoltajia.

Mutta nämä ongelmat ovat vain myrsky vesilasissa siihen verrattuna, mitä tulevaisuus tuo mukanaan. Tähän asti yliopistojen määrärahat ovat jotenkin riittäneet, aika paljon tosin yksityisen rahoituksen ansiosta. Mutta tulevaisuus onkin jo eri juttu. Meidän on vaikea nähdä, miten ratkaistaan yliopistojen yhä kasvavien tehtävien ja kohoavien kustannusten ja toisaalta reaalisesti supistuvien resurssien välinen ristiriita. Ne rahoituskriisit, joiden kanssa esimerkiksi Oulussa on painiskeltu, ovat enemmän alku-soittoa tulevaisuudesta kuin tilapäisiä likviditeettiongelmia.

Professoreista vain kustannuksia

Konkreettisesti asian näkee, kun tutustuu 11.3.2005 julkaistuihin valtiontalouden kehyslinjauksiin vuosille 2006–2009 (VM:n muistio 5/214/2005 allekirjoittajina ministeri Wideroos ja budjettipäällikkö Sukselainen). Hallituksen hyväksymien linjausten yksi kantava piirre on ”tiukka linja” julkisissa menoissa. Tämä tapahtuu parantamalla tuottavuutta ja tehokkuutta valtionhallinnossa. Seuraavan vaalikauden loppuun eli vuoteen 2011 mennessä ”keskimäärin puolet valtion henkilöstön poistuman johdosta vapautuvista työpaikoista täytetään”. Tämä merkitsee valtionvarainministeriön aritmetiikan mukaan ”runsaan 2 prosentin vuosittaista henkilöstömäärän vähennystä ja vastaavaa tuottavuuden nousua”.

Valtionvarainministeriön ruutupaperiaritmeettikkaa ei ole turhalla sofistikaatiolla pilattu. Valtionhallinnon tuottamat palvelukset ovat riippumattomia henkilöstön määrästä. Henkilöstöstä koituu vain kustannuksia. Vähentämällä henkilöstöä tuottavuus kasvaa yksi yhteen.

Pakosta tulee mieleen ”lopullinen ratkaisu” sekä tuottavuus- että rahoitusongelmiin: irtisanoetaan koko henkilökunta ja nautitaan ilmaispalveluista.

Toki yliopistossa samoin kuin muuallakin julkisessa sektorissa on tehottomuutta, mutta valtiontalouden kehyspääöksellä tätä ongelmaa tuskin ratkaistaan, ehkä vain pahennetaan.

Kun julkista sektoria yritetään kaavamaisilla päätöksillä tehostaa, tulos on se, että supistukset painottuvat suorittavaan portaaseen, joka on riittävän kaukana byrokraateista ja muista päättäjäistä. Ja siihen supistukset yleensä pysähtyvätkin. Karrikoidusti voi sanoa, että jos esimerkiksi julkisen sairaanhoidon menoista aiotaan supistaa 10 miljoonaa euroa, kohdistuvat leikkaukset ensin lasten syöpäosastoon ja ensiapupoliklinikkaan. Niin yliopistoillakin: ensin lopetetaan luennot.

Yliopistojen henkilökunnan ikärakenteessa on suuria eroja: professorit ja muu opetushenkilökunta on vanhaa, kun taas viimeisen kymmenen vuoden aikana palkatut byrokraatit ovat nuorta väkeä. Jos virkojen täytössä noudatetaan kehyspääätöstä mekaanisesti, merkitsee se professorien määrän putoamista, ei 6 prosenttia vaan ehkä 16 prosenttia ilman, että yliopistojen hallintohenkilöstö supistuu käytännöllisesti katsoen lainkaan. (Kaikista professoreista oli vuonna 2003 21 % yli 60-vuotiaita; esimerkiksi Turun yliopistossa 80 % professoreista on yli 50-vuotiaita ja 32 % professoreista täyttää 65 vuotta seuraavan 6 vuoden aikana.) VM:n, ja ilmeisesti opetusministeriönkään mukaan, tämä ei ole mikään ongelma. Tutkintojen määrään on ollut kaiken aikaa kasvussa ja ministeriön sekä sen innokkaiden myötäjuoksijoiden mielestä tutkintojen tasokin on kaiken aikaa parantunut.

Yliopistoissa suoritettiin tutkintoja vuonna 1985 yhteensä 9706 ja vuonna 2003 jo 17 793 eli tutkintojen määrä hieman alle kahdessakymmenessä vuodessa lähes kaksinkertaistui. Vaativimman ja eniten opetushenkilökunnan työaikaa vievän tutkinnon, tohtorin tutkinnon, lukumäärä on vuodesta 1985 lähes viisinkertaistunut. Samaan aikaan opetushenkilökunnan määrä on kasvanut vain kymmenellä prosentilla 7 169:stä henkilöstä 7 933:een opettajaan. Vastaavasti budjettivaroilla palkattu muu henkilökunta on kasvanut lähes kaksinkertaiseksi, 6392:sta (v. 1986) 11284:een (v. 2003).

Pelkästään määrillä mitaten opetushenkilökunnan näennäinen tuottavuus on noussut huimasti. Opetusministeriössä ilmeisesti oletetaan, että tuottavuuden kasvuvaraa vielä on. Valtionvarainministeriön kehysarvioissa on menty vielä askelta pidemmälle: tuottavuutta kasvatetaan

sekä tuotantoa lisäämällä että menoja (henkilömäärää) vähentämällä.

Budjettileikkauksilla lisää itsenäisyyttä

Valtiovarainministeriöllä on muutenkin aika vähän annettavaa yliopistoille. Mainittu mieltä sanoo asiasta seuraavaa: "Yliopistojen yhteistyötä kehitetään muun muassa niiden välistä laitteiden yhteishankintaa lisäämällä. Yliopistojen yksityisen rahoituksen määrää kasvatetaan ja tutkimusrahoituksen rakennetta kehitetään. Yliopistojen johtamiseen tuodaan lisää ammattimaisuutta. Yliopistojen taloudellista itsenäisyyttä vahvistetaan." Suomeksi tämä kaikki tarkoittaa "nolla euroa".

Se, että yliopistoille tarkoitettuja varoja siirrellään momentilta toiselle ja korvamerkitään yhä uudestaan, ei tietenkään ratkaise yliopistojen rahoitusongelmia. Päinvastoin, epävarmuus tulorahoituksesta lisääntyy ja erilaiset uudet kuviot kasvattavat entisestään suunnitella- ja sihteerivirkamieskuntaa opetushenkilökunnan kustannuksella. Puheet yliopistojen taloudellisen itsenäisyyden vahvistamisesta ovat

kuin orwellilaista uuskieltä: yliopistojen rahoitusta vähennetään. Ehkä se on pitkässä juoksussa terve suunta. Kysymys vain on, että miin tässä tilanteessa tarvitaan opetusministeriötä. Ehkä olisi yksinkertaisinta, että yliopistot olisivat suoraan VM:n momentilla ja opetusministeriö keskittyisi vain ylioppilastutkinnon uudistamiseen.

On hieman omalaatuista, että yliopistot eivät ole olleet vaatimassa itsenäisyytensä vahvistamista. Ehkä se heijastaa niiden käsitystä siitä, mitä "itsenäisyys" (VM:n terminologiassa) tarkoittaa. Mutta siinä ei voi olla koko totuus. Yliopistoista puuttuu rohkeutta katsoa tulevaisuuteen ja kysyä, mikä loppujen lopuksi olisi paras tapa järjestää korkein opetus ja tutkimus Suomessa. Ei vaihtoehtoja niin hirveän paljon ole. Jos vielä suljetaan pois heti kättelyssä esimerkiksi ajatus yksityisistä yliopistoista, on paras vain käyttää aika UPJ -palavereihin.

Kirjoittajista Mikko Puhakka on kansantalouden professori Oulun yliopistossa ja Matti Viren taloustieteen professori Turun yliopistossa.